ONA TILI DARSLARIDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Madaminova Kumushoy Baxodir qizi,
Urganch Ranch texnologiya universiteti
2-kurs magistranti

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Unda kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar, shuningdek, modellashtirish texnologiyasi, muammoli ta’lim hamda interfaol metodlarning o‘zaro uyg‘unligi yoritilgan. Ona tili darslarida grafik model, mantiqiy sxema, klaster, konseptual xarita, jadval va algoritmlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muqobil yechimlarni izlash va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslangan. Tadqiqot natijalari modellashtirish texnologiyasini kompetensiyaga yo‘naltirilgan topshiriqlar bilan integratsiyalash o‘quvchilarning kreativ va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, ona tili darslari, kreativ tafakkur, didaktik imkoniyatlar, kompetensiyaviy yondashuv, modellashtirish texnologiyasi, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, ijodiy topshiriqlar, kommunikativ kompetensiya.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

В статье анализируются дидактические возможности развития креативного мышления учащихся начальных классов на уроках родного языка. Рассматриваются возможности интеграции компетентностного, личностно-ориентированного и деятельностного подходов с технологией моделирования, проблемным обучением и интерактивными методами. Обосновывается использование графических моделей, логических схем, кластеров, концептуальных карт, таблиц и алгоритмов для развития самостоятельного мышления, анализа, сравнения, обобщения и поиска альтернативных решений. Результаты исследования показывают, что интеграция технологии моделирования с компетентностно-ориентированными заданиями способствует развитию креативной и коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: *начальное образование, уроки родного языка, креативное мышление, дидактические возможности, компетентностный подход, технология моделирования, интерактивные методы, проблемное обучение, творческие задания, коммуникативная компетентность.*

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING CREATIVE THINKING IN NATIVE LANGUAGE LESSONS

This article analyzes the didactic opportunities for developing creative thinking among primary school students in mother tongue lessons. The study examines the integration of competency-based, learner-centered and activity-based approaches with modeling technology, problem-based learning and interactive methods. Particular attention is paid to the use of graphic models, logical schemes, clusters, conceptual maps, tables and algorithms to develop students’ independent thinking, analysis, comparison, generalization and ability to search for alternative solutions. The findings indicate that integrating modeling technology with competency-oriented tasks contributes to the development of students’ creative and communicative competencies.

Keywords: *primary education, mother tongue lessons, creative thinking, didactic opportunities, competency-based approach, modeling technology, interactive methods, problem-based learning, creative tasks, communicative competence.*

Kirish. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, uning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarda maqbul yechim topishi, yangi g‘oyalarni ilgari surishi va o‘z fikrini asoslay olishini ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish hamda

kreativ va mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilgan. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim bosqichidayoq o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish dolzarb masaladir.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturida ta’lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, o‘quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llash, mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yo‘naltirish nazarda tutilgan. Mazkur talablar, ayniqsa, ona tili ta’limi uchun muhimdir. Chunki ona tili darslari o‘quvchilarning nafaqat savodxonligini, balki nutqiy faoliyati, mantiqiy fikrlashi, kuzatuvchanligi va ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkonini beradi.

O‘quvchi matnni o‘qish, uning mazmunini tahlil qilish, gaplarni tuzish, so‘zlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, fikrni davom ettirish va xulosa chiqarish jarayonida turli fikrlash amallarini bajaradi. Biroq darslarda faqat reproduktiv topshiriqlarning ustunligi o‘quvchining mustaqil izlanishiga yetarlicha imkon bermaydi. Shuning uchun ona tili darslarida o‘quvchini tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlash, qayta tashkil etish va yangi vaziyatda qo‘llashga qodir faol subyekt sifatida shakllantiruvchi texnologiyalardan foydalanish zarur.

Shunday texnologiyalardan biri modellashtirishdir. Modellashtirish orqali murakkab til hodisalari, matn mazmuni yoki grammatik bog‘lanishlar o‘quvchiga grafik, mantiqiy va konseptual shaklda taqdim etiladi. Eng muhimi, o‘quvchi tayyor modelni shunchaki qabul qilmaydi, balki uni yaratish, o‘zgartirish, taqqoslash va takomillashtirish jarayonida faol ishtirok etadi. Natijada uning tahliliy va kreativ fikrlashi bir vaqtning o‘zida rivojlanadi.

Shu sababli maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf ona tili darslarida modellashtirish texnologiyasining kreativ tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik imkoniyatlarini aniqlash va undan foydalanishning metodik jihatlarini asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kreativ tafakkur muammosi pedagogika va psixologiyada uzoq yillardan buyon o‘rganib kelinmoqda. J. Guilford, E. Torrance, T. Amabile va R. Sternberg tadqiqotlarida kreativlikning mazmuni, uning tarkibiy xususiyatlari va rivojlanish shartlari yoritilgan. Ushbu qarashlarda kreativ tafakkur yangi g‘oyalarni ilgari surish, muammoga turli nuqtayi nazardan qarash, mavjud bilimlarni yangicha vaziyatlarda qo‘llash va original yechimlar topish bilan bog‘lanadi.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid tadqiqotlarda ham o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, nutqiy faoliyati, kompetensiyalarini shakllantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. Ona tili darslarida matn ustida ishlash, grammatik tushunchalarni shakllantirish, bog‘lanishli nutqni rivojlantirish hamda interfaol metodlardan foydalanish bo‘yicha metodik qarashlar shakllangan.

Biroq mavjud tadqiqotlarni umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, modellashtirish texnologiyasidan foydalanishning aynan kreativ tafakkurni rivojlantirish bilan bog‘liq didaktik mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, model yaratish jarayonining o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muqobil yechimlarni izlash, o‘z faoliyatini baholash va kommunikativ faolligi bilan bog‘liqligini yaxlit metodik tizim sifatida ko‘rib chiqish zarur.

Shu nuqtayi nazardan modellashtirishni kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta’lim va interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirish boshlang‘ich sinf ona tili ta’limining didaktik imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Bu yondashuv o‘quvchini bilimni tayyor shaklda o‘zlashtirishdan uni mustaqil ravishda qurish va amaliy vaziyatda qo‘llashga olib keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va konstruktivistik yondashuvlar asosida olib borildi. Mazkur yondashuvlarning umumiy jihati o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qarashdan iborat. Bunda o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki kuzatish, tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish orqali uni o‘zlashtiradi.

Konstruktivistik yondashuv modellashtirish texnologiyasining mazmuni bilan bevosita bog‘lanadi. Chunki model yaratish jarayonida o‘quvchi mavjud bilimlari asosida yangi bog‘lanishlarni aniqlaydi va ularni ma’lum shaklda ifodalaydi. Shu sababli tadqiqotda pedagogik modellashtirish yetakchi metod sifatida tanlandi.

Tadqiqot jarayonida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish, tizimlashtirish, pedagogik kuzatish, suhbat, dars jarayonlarini tahlil qilish hamda o‘quvchilar faoliyatini o‘rganish metodlaridan foydalanildi. Modellashtirish jarayonida grafik model, mantiqiy sxema, klaster, konseptual xarita, jadval va algoritmik modellardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Kreativ tafakkurning rivojlanishi o‘quvchilarning g‘oyalar originalligi, fikrlash moslashuvchanligi, muammoga yechim topishi, mustaqil fikr bildirishi, kommunikativ faolligi va o‘z faoliyatini tahlil qila olishi

kabi ko‘rsatkichlar orqali baholandi. Shu asosda modellashtirishning o‘quv faoliyatiga ta’siri tizimli ravishda tahlil qilindi.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarining didaktik imkoniyatlari o‘quvchilarga til birliklari haqidagi bilimlarni berish bilangina cheklanmaydi. Dars jarayonida o‘quvchi kuzatadi, taqqoslaydi, savol beradi, bog‘lanishlarni aniqlaydi, fikrini ifodalaydi va xulosa chiqaradi. Mazkur faoliyatlarning barchasi kreativ tafakkurning shakllanishi uchun muhim asos hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa bu jarayonni yanada takomillashtirib, o‘quvchining egallagan bilimlarini real va o‘quv vaziyatlarida qo‘llay olishiga e’tibor qaratadi. Shu sababli darsda reproduktiv topshiriqlardan ko‘ra, o‘quvchini izlanishga undaydigan produktiv va ijodiy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Modellashtirish texnologiyasi ana shu vazifani amalga oshirishga xizmat qiladi.

Modellashtirishning birinchi didaktik imkoniyati o‘quv materialini tizimlashtirish bilan bog‘liq. Masalan, grammatik tushunchani o‘rganishda o‘quvchilar uning belgilarini jadval yoki sxema ko‘rinishida ifodalashlari mumkin. Bunda o‘quvchi alohida ma’lumotlarni yodlab olishdan ko‘ra, ular o‘rtasidagi munosabatni anglashga harakat qiladi. Mazkur jarayon mavzuni ongli o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ikkinchi imkoniyat o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantirish bilan bog‘liq. Model yaratishda o‘quvchi obyektning asosiy belgilarini ajratadi, ular o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlaydi va muhim hamda ikkilamchi jihatlarni farqlaydi. Masalan, gapning tuzilishini sxematik ifodalash jarayonida o‘quvchi gap bo‘laklari o‘rtasidagi munosabatni mustaqil aniqlashi mumkin.

Uchinchi imkoniyat kreativ fikrlashni faollashtirishdir. Bir xil mazmunni turli shakllarda modellashtirish mumkinligi o‘quvchiga muqobil variantlar yaratish imkonini beradi. Bir o‘quvchi klasterdan, ikkinchisi jadvaldan, yana biri grafik sxemadan foydalanishi mumkin. Bunday vaziyatda yagona tayyor javob emas, balki turli yechimlarning mavjudligi o‘quvchini ijodiy izlanishga undaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari ham modellashtirishdan foydalanish uchun qulay sharoit yaratadi. Bu yoshda obrazli tafakkur muhim o‘rin tutgani sababli ma’lumotni sxema, jadval, rasmiy belgilar va grafik shakllarda ifodalash o‘quv materialini yaxshiroq anglashga yordam beradi. Biroq model bolaning yoshiga, mavzu mazmuniga va dars maqsadiga mos bo‘lishi kerak. Haddan tashqari murakkab model aksincha, o‘quvchining bilish faoliyatini qiyinlashtirishi mumkin.

Modellashtirishni muammoli ta’lim bilan uyg‘unlashtirish ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchiga tayyor modelni berish o‘rniga, muayyan muammoni taklif qilishi va uning yechimini model orqali ifodalashni so‘rashi mumkin. Masalan, matn mazmunini qisqa sxema orqali ifodalash, berilgan gapning tuzilishini o‘zgartirib yangi model yaratish yoki bir necha gapdan umumiy mantiqiy sxema tuzish o‘quvchini mustaqil qaror qabul qilishga undaydi.

Shuningdek, modellashtirish interfaol metodlar bilan uyg‘unlashganda uning samaradorligi ortadi. Guruhda model yaratish jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini bayon qiladi, boshqalarning qarashlarini tinglaydi, o‘z variantini himoya qiladi va umumiy qarorga keladi. Natijada kreativ tafakkur bilan bir qatorda kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalari ham rivojlanadi.

Modellashtirishning yana bir muhim jihati refleksiyani ta’minlashidir. O‘quvchi o‘zi yaratgan modelni boshqa modellar bilan taqqoslab, uning afzallik va kamchiliklarini aniqlashi mumkin. “Nima uchun aynan shu modelni tanlading?”, “Modeldagi qaysi bog‘lanish eng muhim?”, “Uni qanday takomillashtirish mumkin?” kabi savollar o‘quvchini o‘z faoliyatini tahlil qilishga undaydi.

Shunday qilib, modellashtirish texnologiyasi ona tili darsida alohida metod sifatida emas, balki o‘quvchining bilish faoliyatini tashkil etuvchi yaxlit didaktik vosita sifatida qaralishi lozim. Uning samaradorligi modelning o‘zida emas, balki o‘quvchining uni yaratish, tahlil qilish, o‘zgartirish va amaliy vaziyatda qo‘llash jarayonida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot davomida modellashtirish texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarning ona tili darslaridagi faolligini oshirishga xizmat qilishi kuzatildi. Grafik modellar, klasterlar, konseptual xaritalar va mantiqiy sxemalar o‘quvchilarga til hodisalarini yaxlit holda ko‘rish va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash imkonini berdi.

Ayniqsa, matn ustida ishlash jarayonida modellashtirishdan foydalanish samarali imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. O‘quvchi matnning asosiy mazmunini ajratib, voqealar ketma-ketligini sxema shaklida ifodalashi, asosiy va yordamchi fikrlarni farqlashi yoki matn mazmuniga mos konseptual xarita tuzishi mumkin. Bunday topshiriqlar oddiy qayta hikoyalashdan farqli ravishda o‘quvchini mazmunni qayta ishlash va uni yangi shaklda ifodalashga yo‘naltiradi.

Grammatik materialni o‘rganishda ham model yaratish o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini kuchaytiradi. So‘z turkumlari, gap bo‘laklari yoki gap tuzilishini sxemalashtirish jarayonida o‘quvchi qoidani tayyor holda yodlashdan ko‘ra, uning ichki mantiqini anglaydi. Natijada bilimni yangi vaziyatda qo‘llash imkoniyati kengayadi.

Tadqiqot tahlillari modellashtirish samaradorligini uchta o‘zaro bog‘liq omil bilan izohlash imkonini berdi. Birinchidan, model murakkab o‘quv materialini tizimli va ko‘rgazmali shaklga keltiradi. Ikkinchidan, model yaratish o‘quvchini mustaqil izlanishga va turli yechimlarni qidirishga undaydi. Uchinchidan, yaratilgan modellarni taqqoslash va takomillashtirish refleksiv faoliyatni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, modellashtirishni kompetensiyaga yo‘naltirilgan topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va hamkorlikdagi faoliyat bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning fikrini dalillash, guruhda ishlash va o‘z qarashlarini himoya qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Demak, kreativ tafakkur faqat yangi g‘oya yaratish bilan chegaralanmay, bilish, muloqot va amaliy faoliyatning o‘zaro birligi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy yangilik. Tadqiqotning ilmiy yangiligi boshlang‘ich sinf ona tili darslarida modellashtirish texnologiyasining kreativ tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlarini kompleks yondashuv asosida yoritilganligi bilan belgilanadi. Modellashtirish jarayoni kreativ tafakkurning motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va refleksiv jihatlari bilan o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqildi.

Shuningdek, ona tili ta’limi mazmuniga mos grafik modellar, konseptual sxemalar, klasterlar, algoritmik modellar va muammoli topshiriqlarni o‘zaro uyg‘unlashtirishga asoslangan didaktik yondashuv taklif etildi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning bilimni mustaqil qurishi, tahlil qilishi, yangi g‘oyalarni ilgari surishi va o‘z fikrini asoslashiga xizmat qiladi.

Modellashtirish samaradorligini aniqlashda kreativ tafakkurning originallik, moslashuvchanlik, mustaqil fikrlash, muammoga yechim topish va refleksiv tahlil ko‘rsatkichlariga e’tibor qaratilishi o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Xulosa. Umuman olganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslari o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish dars mazmunining qanday tashkil etilishi, o‘quvchiga qanday topshiriqlar berilishi va uning mustaqil faoliyatiga qay darajada sharoit yaratilishiga bog‘liq.

Modellashtirish texnologiyasi bu jarayonda o‘quv materialini tizimlashtirish, til hodisalari o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, muqobil yechimlarni izlash va yangi g‘oyalarni ifodalash uchun qulay didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Uning kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta’lim va interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirilishi o‘quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, kommunikativ faoliyati va kreativ yondashuvini kuchaytiradi.

Shu asosda ona tili darslarida modellashtirishdan foydalanishda, avvalo, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini, o‘quv materialining mazmunini va dars maqsadini hisobga olish; modelni o‘qituvchi tomonidan tayyor holda berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning mustaqil model yaratish faoliyatini tashkil etish; yaratilgan modellarni taqqoslash, muhokama qilish va takomillashtirishga imkon berish maqsadga muvofiqdir.

Demak, modellashtirish texnologiyasining asosiy pedagogik qiymati uning o‘quvchiga tayyor bilimni berishida emas, balki bilimni mustaqil anglash, qayta tashkil etish va yangi vaziyatlarda qo‘llash imkonini yaratishidadir. Aynan shu jihat boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida kreativ tafakkurni rivojlantirishning muhim didaktik sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
2. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 2-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
3. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 3-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
4. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 4-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
5. Matchonov S. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Toshkent nashriyoti, 2021. – 221 b.
6. Shermatova U., G‘ulomova X. Boshlang‘ich ta’limda ona tili. – Toshkent: Zebo Print, 2023. – 356 b.
7. Adizova N.B. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Buxoro: Durdona, 2021. – 112 b.
8. Ibragimov F., Farsaxonova D. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 196 b.